

Lőkös István:

A Prekmurska pjesmarica protestáns énekeiről

A *lingua croatica* kaj dialektusa – irodalmi nyelvként – Krleža Kerempuh-balladáiban emelkedett klasszikus csúcsokra. Nem csekély esztétikai előzmények után. A XVI. század végétől prosperáló kaj nyelvű horvát irodalom rangossága nem vonható kétségbe, Pergošić és Vramec, Habelić és Brezovački művei a *litteratura croatica* reneszánsz, barokk és felvilágosodás kori értékeit reprezentálják. A magyar nyelvterülettel határos dialektusról lévén szó, természetes a kaj nyelvű irodalom és a magyar irodalom megannyi interferenciája, s akkor még nem szóltunk például a kaj szókincs jövevényszavainak széles magyar spektrumáról. Köztudott: Hadrovics László a magyar és a horvát komparatiztika számára e fölöttébb hálás szakterület avatott kutatója volt, e sorok írója is neki köszönheti félszázad előtti ismerkedését a kaj nyelvű irodalom egyik korai becses emlékével: a *Prekomurska pjesmaricaval*. A Mariborban őrzött kéziratok magyar vonatkozásaira – Franjo Fancev kutatásai nyomán – ő emlékeztetett már 1944-ben, akkor még – lévén számára a teljes szöveganyag ismeretlen – a *Cantio de matrimonio* és az *Ahortatio mulierum* horvát variánsaira összpontosítva figyelmét.¹ Olga Šojat későbbi szövegközlése nyomán² Bori Imre figyelme is jobbra e szövegekre irányult, illetve a kéziratok könyvben található *Cantio de Rakoczio* c. éneke, amelynek magyar nyelvű előzményeit a *Tatár rabságban lévő erdélyiek dala* c. énekben, illetve ennek *Bocskor-kódex*- és *Szentsei-daloskönyvbeli* változataiban jelöli meg.³ Magunk a daloskönyv ötödik részében található „Csákovom Turni” kezdetű töredékes *Zrínyiász* méltatására vállalkoztunk Zrínyi eposzának horvát epikai előzményeit számba véve.⁴ A kancionálé 1997-ben Vilko Novak által közreadott kritikai kiadása mára a teljes szöveganyag tüzetesebb vizsgálatát is lehetővé teszi, a kiadvány gazdag jegyzetapparátusa, bibliográfiája és egyházzenei utalásai a komparatív elemzés megannyi lehetőségét kínálja. Ezúttal a *pjesmarica* protestáns erezetét kívánjuk szemügyre venni.

¹ Hadrovics László: *Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok*. Bp. 1944. 11-13.

² Olga Šojat: „Prekmurska pjesmarica”. *Forum* [Zagreb] 78/1973. 176-213.

³ Bori Imre: „Egy kaj-horvát daloskönyv magyar eredetű verseiről”. In: uő: *Tanulmányok a magyar-délszláv irodalmi kapcsolatokról*. Újvidék 1987. 40-56.

⁴ Lőkös István: *Zrínyi eposzának horvát epikai előzményei*. Debrecen 1997. 171-188.

A Vilko Novak által közreadott kancionálé provenienciája, a benne található bejegyzés tanúsága szerint⁵ a Mura vidéki Martjanc községhez köthető, amely középkori település, első írásos említése a XIV. század közepén, illetve a XV. század végén történik: a név 1365-ben *Zentmartun*, 1366-ban *Szentmartun*, 1499-ben *Zentmarthon* alakban fordul elő. Középkori templomának védőszentje Szent Márton püspök, egyházi főhatósága a győri püspökség. 1592 és 1672 között viszont parókiáját már a lutheránus vallást követő hívek birtokolják.⁶ A reformált hit XVI. századi terjedésének nem ez az egyetlen nyoma e szűkebb régióban, a szomszédos Vas megyéhez tartozó települések lakossága például szintén szabadon gyakorolhatta lutheránus vallását. Vegyes, horvát, szlovén és magyar ajkú lakosságról lévén szó, szükségszerűnek tekinthető a három: kaj-hovát, szlovén és magyar nyelvű kódex összemásolása, amely 1593 és 1710 között folyamatosan történt. Martyánc földrajzi fekvése és háromnyelvűsége okán egyaránt befogadója lett mind a Magyarország, mind a szlovén nyelvterület felől érkező hitújító törekvéseknek. Annak ellenére, hogy a szomszédos, történelmi Szlavóniában, a zágrábi egyházmegye területén az egyházi vezetés tiltotta a reformált hit terjesztését.⁷

Kancionálénkban a magyar reformáció tényszerű recepciójára utal a már említett, Batizi András műveként számon tartott *Cantio de matrimonio*, amely több XVI-XVII. századi magyar kéziratos könyvben, így Huszár Gál énekeskönyvében, a *Lipcsei-*, a *Decsi-*, a *Vasadi-kódexben* is megtalálható, többnyire töredékesen.⁸ Az öt részre tagolódó énekeskönyv szakrális énekanyagának magyar motiváltsága ennél természetesen jóval gazdagabb. Az első három, egységes szerkezetű rész énekszövegei az egyházi év ünnepeinek rendjét követik Ádventtől Pünkösdig. Az adventi és karácsonyi (újévi) énekek után a Háromkirályok ünnepét köszöntő *cantiok* sorakoznak, majd a húsvéti ünnepkörköz kapcsolódóak (tárgyuk Krisztus kínszenvedése, kereszthalála, feltámadása), s a sort az Úr mennybemnetelét, végül a Szentlélek eljövételét ünneplő énekek zárják. Valamennyi szöveg istentiszteleti és gyülekezeti alkalmakra készült. Nem hanyagolható momentum: az énekeskönyv másolója (fordítója?) – talán egy személyben mindkettő? – következetesen megadja az énekek eredetijének „nótajelzéseit”: *Ad Notam Nas dobri otecz koga vo vel. Mi kegyes Attyank; Alia ad Notam. Sirjon az Ég; Alia ad Not[am] Véghetetlen; Ad Not[am] Jesus szin* stb. A dallam-allúziók mellett az énekeskönyv magyar motiváltságának további rétegeit a magyar nyelvű szakrális

⁵ „Per Nicolaus Legén. Anno Do[mini] 1710. Die 15. Apr.” In: *Martjanska pesmarica*. Uredil in spremna besedila napisal Vilko Novak. Ljubljana 1997. 224.

⁶ *Martjanska pesmarica*: 1997. 21.

⁷ Franjo Bučar: *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Zagreb 1910. 18.; 126.

⁸ RMKT II. Bp. 1880. 426.

textusok, illetve a kaj szövegváltozatok magyar fordításai alkotják, amelyek protestáns jellegét példák sokasága támasztja alá. Szemléltetésképpen a kancionálé két magyar nyelvű karácsonyi énekre utalhatunk: az egyik a Megváltó születésének köszöntése, a másik az Üdvözítő Krisztus előtt hódoló *háromkirályok (napkeleti bölcsek)* történetének foglalata. Az előbbit (kezdő sora így hangzik: *Nekünk született Mennyei király...*) az 1566-os *Várad i énekeskönyvből*, esetleg a *Palatics-* vagy a *Kájoni-kódexből* másolhatták, szövege a jelenleg használt magyar református *Énekeskönyv* 282. dicséretével – egy strófa híján – szó szerint megegyezik, oda pedig a *Várad i énekeskönyvből* került át.⁹ A *napkeleti bölcsekről* szóló ének lelőhelyét (a címe: *Az három szent király...*) forrását eddig nem sikerült megtalálni. Szövege az előzőnél archaikusabb, nótajelzése magyar dallamra utaló: *Alia Hungarica ad Not[am] Od tih*. Az énekeskönyvben az említett énekeket megelőzően két horvát nyelvű, az utóbbi magyar énekkel rokon témájú énekszöveg olvasható, mindkettő Jézus születését és a *napkelti bölcsek* hódolatát mondja el. Az első – a magyar változatnál bővebben – a bibliai textust követve adja elő a bölcsek látogatását – kibővítve az angyal megjelenésével (aki figyelmezteti őket: más úton térjenek haza Betlehemből) illetve a Heródes parancsára megölt gyermekek tragédiájával. A második tömörebb énekszöveg tartalma a Szent Család egyiptomi menekülésnek történetével bővül. A hosszabb terjedelmű énekszöveg nótajelzése is magyar előzményre utal: *Ad Notam: Mi dicsér*, amely Vilko Novak feltételezése szerint teljességében így hangzott: *Mi dicsérjük ez mai napon...* E szöveg magyar változatát Novak a *Kájoni-kódexben* találta meg.¹⁰

Az énekeskönyv III. részének 7. éneke különösen figyelmet érdemlő szöveg: a *pjesmarica* polilingualizmusának reprezentációja. Egy kivétellel minden strófája három nyelven szerepel: latinul, magyarul és kaj-horvát dialektusban. A hatodik strófa magyar változata hiányzik, ami vélelmünk szerint figyelmetlenségből fakadó másolási hiba. A XV. századból való latin eredetit Vilko Novak Philipp Wackernagel: *Das deutsche Kirchenlied I-V*. (Hildesheim 1964) című kiadványában találta meg (I. köt. 415.), a magyar szövegváltozat viszont a *Kájoni-kódexből* való, szó szerinti átvétel,¹¹ távolabbi előzményét viszont vélhetően valamely XVI. századi, ma még lappangó gyűjtemény őrzi. A három nyelven történő közlést az énekeskönyv szerkezetében elfoglalt helye magyarázza: ez a pünkösdi énekek nyitó szövege. *INCIPIVNTVR CANTIONES PENTEKOSTALES* – olvassuk a kezdősorból vett cím fölött, az első strófa pedig Pál apostol szavait parafrázálja mindhárom nyelven: *Et omnis*

⁹ *Énekeskönyv magyar reformátusok használatára*. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Bp. 1972. 350.

¹⁰ *Martjanska pesmarica*: 1997. 397.

¹¹ Uo. 384.

lingua confitebitur Deo (Róm 14,11). Aligha kétséges: a latin mellett megjelenő magyar és horvát nyelv a reformáció nemzeti nyelvűségének manifesztációja – magyarul ha nem is Sylvester János mívessorsoraihoz mérhetően (*Minden nǐpnek az ű nyelvín, hogy minden az isten // Törvényín éljen, minden imádja nevit*), de páli szellemben:

A' szent Léleknek kegyelme,
Apostoloknak sziveket
bé tölté az ő kegyelmességével,
adván nékik külömb külömb nyelveket...

A kaj-nyelvű változat:

Miloscsu szvetoga Duha,
denesz Apostolszka szercza,
napuni nyé nyegova szvéta Gnáda,
daruvavsi nye, zvnogimi jezikmi...¹²

A kancionálé további protestáns motiváltságát keresve a fordításoknak tekinthető énekszövegek forrásait célszerű áttekinteni. Vilko Novak gondosan feltüntette: az énekeskönyv mely szövegeinél bizonyos, vagy éppen gyanítható a magyar eredeti, s azok mely forrásokból származtathatók. Ha e forrásokat időrendbe állítjuk, az alábbi magyar énekgyűjtemények sorakoztathatók fel: Gálszécsi István *Kegyés énekekrül és keresztyén hitrül rövid könyvecske* című, ma csak töredékese ismert munkája 1536-ból, ezt követi a *Batthyány-kódex* (1556-63), majd az 1566-os *Váradí énekeskönyv*, aztán Szegedi Gergely 1569-es *Énekes könyv, melyből szoktanak az Urnak dicséretet mondani az anyaszentegyházban* c. munkája, ezt követi Huszár Gál: *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséreték és imádságok* c. énekgyűjteménye 1574-ből, majd Bornemisza Péter *Énekek három rendben* c. munkája (1582), végül két XVII. századi énekgyűjtemény: Szöllősy Benedek *Cantus Catholici* (1651) és Kájoni János: *Cantionale Catholicum, régi és új, deák és magyar ájtatos énekek, dicséreték, zsoltárok és litániák* (1676) c., már az ellenreformáció időszakát képviselő műve.

A felsorolt énekeskönyveknek a magyar protestáns énekek fejlődéstörténetében betöltött szerepe-jelentősége közismert, ezért ezek struktúrájának sajátosságaira csupán röviden utalunk. Irodalomtörténet-írásunk szerint „a reformáció énekkultusza” „a középkori katolikus himnusz- illetve népének-költészet” folytatásának tekinthető. A középkori

¹² Uo. 231.

előzményként ismert énekanyagból összeállított *protestáns misekönyv* a *missale* egy középkori típusának mintájára a *gradual* nevet kapta. Ilyennek tekinthető Huszár Gál énekgyűjteményének első része, de a *Várad*i énekeskönyv is, amelyekben „az énekek egymásutánja a lutheránusoknál kialakult értékrendet követte”. Az énekeskönyvek újabb és újabb változatai természetesen módosították a struktúrát. A kezdeti szakaszban a *graduálok* latinból készült himnuszfordításokat tartalmaztak, amelyek – nem lévén szöveghű átköltések – a reformáció hitelveit tartalmazó betoldásokkal bővültek. A prozódiai szabályok gyakran mellőztettek, s a verselés igényessége csak akkor jelent meg a szövegekben, amikor azokat az istentiszteleten a pap vagy a kántor énekelte. Az 1560-as évekből ránk maradt gyülekezeti énekeskönyvek szöveganyaga még archaikus, „erősen középkori jellegű” volt, egyes darabjai „bizonyára még középkori katolikus népelemek”, de részben már reformációs szellemű latin himnuszok vagy vallásos *cantiók* voltak. Szerkezeti felépítésük nagyjából így írható le: a könyv elejére az ünnepekre szóló dicséretetek kerültek, s a prédikációt követő énekek, majd a zsoltárok, az alkalmi énekek és legvégül az ún. halottasok. „Az énekeknek ez az egymásutánisága a lutheránusoknál kialakult énekrendet követte.” Ilyen volt például a 115 éneket tartalmazó, 1566-ból származó *Várad*i énekeskönyv.¹³

A *Prekmurska* alias *Martjanska p(j)esmarica* szerkezeti felépítését és az imént mondottakat egybevetve nem nehéz megállapítani e gyűjtemények rokon vonásait. A martyánci kancionálé, három nyelven összemásolt *gradualnak* tekinthető, az első három része „az ünnepek rendje szerint épül fel” Ádventtől Pünkösdig, ami meggyőző érv a lutheránus jelleg mellett, s amit a zömmel XVI. századi magyar lutheránus jellegű *graduálokból* átvett/átköltött szövegek is alátámasztanak (Gálszécsi István töredékes énekeskönyve, *Várad*i énekeskönyv, Bornemisza Péter: *Énekek három rendben*). Nem mond ellent mindennek az sem, hogy az átköltött szövegeknél több esetben a *Kájoni-kódex* jelenik meg forrásként. Kájoni János munkája is kompiláció, miként a martyánci provenienciájú *Prekmurska pjesmarica*, azaz a ferences atya is átvett számos, a protestáns *graduálokban* is megtalálható éneket. A martyánci textusok és a *Kájoni-kódex* közötti szövegegyezésekről nehezen lehet eldönteni: valóban kizárólag az utóbbi szövegei alapján készültek az átköltések.

Kancionáléknak protestáns színeiről szólva természetesen nem mellőzhetjük a szlovén protestáns énekköltészet recepciójának tényeit sem. Novak tüzetesen szól az átvételekről példák sorát vonultatva fel bevezető tanulmányában, különös tekintettel a *Trubar Ta celi*

¹³ *A magyar irodalom története 1600-ig*. Szerk.: Klaniczay Tibor. Bp. 1964. 340-342.; 354-355.

*Catechismus*ából származó szövegváltozatokra, ami a szlovén reformáció e régióra is kiterjedő népszerűségének semmiképp sem hanyagolható jele.¹⁴

A vázolatok alapján okkal feltételezzük: a *Prekmurska-Martjanska p(j)esmarica* protestáns motiváltsága korántsem fikció, ellenkezőleg: bizonyítható tény, s e tényen az sem változtat, hogy a negyedik és ötödik rész szövegeinek színeképét már ellenreformációs hatás is motiválja. Egyet kell értenünk Vilko Novakkal, hogy bár Horvátországban a reformáció „rövid ideig tartó jelenség volt”, a Murántúlon viszont nemcsak megőrződött, hanem tovább élt a következő századokban is.¹⁵

¹⁴ *Martjanska pesmarica*: 1997. 21-23.

¹⁵ Uo. 30-31.